

ОРЕМЈА У РАТУ И РЕВОЛУЦИЈИ
1941 — 1945

Слободан Ђосиповић

ТИМОЧКА КРАЈИНА

202

ZA USPOMINU IZ ZAJEČARA

ZAJEČAR

27.5.1989. g.

PRESEDNIK

DR. RADOJA SUBROČIĆ

Stjepan Milić

Stjepan Milić - Tanaske

СРБИЈА
У РАТУ И РЕВОЛУЦИЈИ 1941—1945.
ТИМОЧКА КРАЈИНА

Редакцијски одбор

*Мирко Бабић, Милорад Бисић, Добривоје Божих, Живан Васиљевић,
Сретен Вучковић, Душан Глигоријевић, Вукашин Драгутиновић, Во-
јислав Јеленковић, Душан Ковачевић, Љубомир Љубиновић, Јован
Нинић, Мирко Петровић, Бранко Поповић, Драгоман Радојичић,
Никола Радосављевић, Момчило Сибиновић, Јанко Симеоновић и
Миодраг Цојић*

Рецензенти

*Др Душан Живковић
Војислав Јеленковић
Др Чедомир Штрбац*

Уредник

Томислав Мијовић

Издавање ове књиге помогли су Републичка заједница науке Ср-
бије и Фонд за издавање дела са темама из народнослободилачког
рата и револуционарног радничког покрета региона Зајечар

Издаје

Историјски архив „Тимочка крајина“ Зајечар

**СРБИЈА У РАТУ И РЕВОЛУЦИЈИ
1941 - 1945.**

Слободан Босиљчић

ТИМОЧКА КРАЈИНА

ЗАЈЕЧАР, 1988.

УСТАНАК

Немачки напад на Југославију 1941. године почео је у Тимочној крајини.

У прве поноћне сате 6. априла 1941. специјалне немачке јединице, дотле стациониране на румунском острву Гол, прешле су преко Дунава на југословенско острвце код Караташа. Одатле су избиле на друм Кладово — Текија, пресекле телефонске везе, засуле бомбама куће у којима су спавали тек мобилисани југословенски војници и напали вод који је организовао одбрану Сипског канала. Друга немачка борбена група истовремено је кренула са острва Ада-Кале.

Сви су овде били потпуно изненађени, изузев среског начелника белогардејца Леонида Чудновског, немачког агента, који је 5. априла 1941. увече приредио у Кладову пијанку за неке офицере јединице на обезбеђењу Сипског канала, омогућио да те ноћи ослаби приправност војске, а офицере после поноћи вратио у Сип, право под нож немачким десантним јединицама.

Ратни бродич „Витез” пожurio је у то из Текије, вукући два шлепа натоварена цементом, са раније добијеним задатком да их потопи у каналу и тако онеспособи за пловидбу Дунав, најважнију речну саобраћајницу у Европи. Немци су прво разбили одбрану, заузели Сипски канал, а потом онемогућили посади потапање шлепова и реморкера у каналу. У окршају су изгубили 18 војника.

Пре него што су немачки бомбардери разрушили Београд, овде на обали Дунава лежало је већ тридесетак мртвих југословенских војника и сељака из малог Сипа.

Трупе генерала Клајста кретале су се из Бугарске према Бору и угљеним рудницима са посебно придодатим јединицама за заузимање рудничких постројења¹⁾). Отпор југословенске Крајинске и Тимочке дивизије, као и посебног Каланског одреда, одређених да бране овај део земље, био је краткотрајан. Немци су ушли 11. априла у Књажевац, 12. у Зајечар, 13. априла у Болевац, а 14. априла у Бор и Неготин. Југословенска војска повлачила се ка Морави махом у неред. Минирана су постројења у Бору. Већина официра предавала се у Бованској клисури, на Честобродници и код Мајданпека.

Окупација

Хитлеровом наредбом од 12. априла решено је, између осталог, да област јужно од Дунава, а источно од опште линије ушће Мораве — Пожаревац — Петровац — Болевац — Књажевац — Кална, која обухвата подручје богато бакром и угљем, буде под немачком војном управом и да експлоатација тога подручја за потребе немачке ратне привреде мора бити „први и основни мотив управе . . .”. У домен посебне Хитлерове бриге у Југославији ушла је тако и целокупна територија Тимочке крајине. Отуда и ванредне немачке мере у овом крају током целог рата.

Главне снаге Немци су концентрисали у Зајечару и Борском руднику: један батаљон 741. пешадијског пука из 714. посадне дивизије и посебне јединице за заштиту индустријских постројења (Веркшуц), укупно око 1000 Немаца.

Особито је чуван цео сектор Ђердапа. Пловидбу Дунавом у овом рејону обезбеђивао је један батаљон немачке војске, јединице речне полиције и батерија противавионских топова у Текији, као и мање војне формације у Доњем Милановцу и Кладову. Јачи немачки гарнизон налазио се и у суседном румунском граду Турн Северину.

Остале делове Тимочке крајине Немци су покрили махом јединицама фелджандармерије Окружне команде Зајечар (Крајскоманда 857 — центар окупаторске власти), са жандармеријским одредима у Књажевцу и Неготину.

Бугари су припојили девет села на десној обали Тимока (од Зајечара ка Неготину) и највећи део оних насеља ка Пироту које обухвата предео Буцак. У то време почиње и непријатељска акција из Румуније са циљем однорођавања неких села. Половином маја пуштени су из заробљеничких логора, после дужег убеђивања и притиска, сви они који су се пријавили као Румуни. Стављено им је у дужности да по повратку агитују за припајање овога краја „Великој Румунији”. Добили су формуларе које је ваљало

1. Група од 100 рудара и 25 електричара („Команда Бор”) са капетаном Поком одвојена је за Бор из 13. техничког батаљона. Пок је у Бору, 15. априла, издао проглас да се, под претњом смртне казне у случају недоласка, сви радници и службеници већ сутрадан јаве на посао, и да се преда сво оруђе и оружје.

попунити и у виду „молбе за прикључење“ послати влади у Букурешту²). Заробљеницима су подељени фашистички летци, слике румунског генерала Антонескуа, као и свештеника Ђорђа Сувејкића, родом из околине Брзе Паланке, који је потпомагао целу ову акцију. Ова кампања није имала одјек у селима Тимочке крајине, али је повећавала неприлике и забуну.

Од квислиншког домаћег апарата који је служио окупатору, у ово време регистровани су: девет среских начелстава за срезове заглавски, тимочки, бољевачки, зајечарски, крајински, неготински, брзопаланачки, кључки и поречки, више испостава (Бор, Злот, Брза Паланка и Текија), затим свуда општинске управе, полицијски комесаријати, агенти, пољске и градске жандармеријске станице (доцније Српска државна стража), жандармеријски одреди, наоружани финанси и срески гранични одреди.

Укупан број жандарма и стражара износио је у Тимочној крајини 1941. године око 500. Били су махом регрутовани из редова припадника предратне државне жандармерије, финансиа и полицијске службе.

Четнички одреди Косте Миловановића — Пећанца, као помоћни део домаће жандармерије, нешто су се касније појавили у овом делу Србије и то у срезovima поречком, крајинском, бољевачком, тимочком, заглавском, затим око Бора и Зајечара. Укупно је било до 1000 четника.

Четници Драже Михаиловића у ово време нису постојали у Тимочној крајини, сем појединих емисара.

Припреме за оружану борбу

У прогласу ЦК КПЈ од 15. априла 1941. поред осталог је стајало: „Комунисти и читава радничка класа Југославије устрajaт ће до коначне побједе у првим редовима народне борбе против освајача . . . створит ће се на истинској независности свих народа Југославије слободна братска заједница“.

Окружни комитет КПЈ за зајечарски округ, са секретаром Добривојем Радосављевићем, и члановима ЈБубом Нешићем, Димитријем Тодоровићем и Јеремијом Илићем, издао је поводом 1. маја свој летак којим се позивају: „Радници, сељаци, радне жене и радна омладина Тимочке крајине“, да под вођством КПЈ искују: . . . јединствени фронт слободе против ропства“ у условима када су „народи Југославије распарчани и поробљени од немачко-италијанских империјалиста и изложени страховитој пљачки, насиљу, беди и уништавању“.

2. Текст у молбама „за прикључење Румунији“ (према акту Моравске бановине од 18. јуна 1941) у изводу гласи: „Ми доле потписани молимо Румунску владу да са својом војском окупира наш крај . . . , како би се неметано извршило присаједињење односних делова Румунији“.

И проглас ЦК и овај летак растурени су по округу. Партијски рад је обновљен, веза са Покрајинским комитетом КПЈ за Србију брзо је успостављена.

Први резултати општег става Партије у целој земљи о прикупљању оружја били су и овде видљиви. Партијска организација у Књажевцу имала је већ у априлу два склоништа са оружјем (слала је у акцију омладинце према Сокобањи трагом војске која је у повлачењу бацала оружје): једно код симпатизера Милана Деспотовића у Габровници, а друго на скровитој појати у Јевику. Чланови Партије Љуба Нешић, Миленко Стојановић и Јанко Симеоновић узели су десетак пушака из пешадијске касарне у Зајечару³). Комуниста Саво Драгојевић, професор у Неготину, скупио је неколико бомби и револвера.

Омладинци села Црвења прикупили су до 20. маја 4 пушке, 10 бомби и 2000 метака. Славко Динић, секретар партијске ћелије из Белог Потока, пописао је почетком маја оружје сакривено у селу и у стоговима сена. У селу Новом Кориту сељаци Илија Петковић и Влада Савић склонили су одмах по капитулацији две пушке и сандук муниције, да би то касније предали партизанима. У селу Горњем Зуничу члан КПЈ Миодраг Николић купио је у мају, за 150 кг жита сакупљеног уз помоћ комуниста, пушкомитраљез. Милан Цојић, радник, дошао је после расула војске кући, у Сумраковац, са комплетном војном опремом. Ђорђе Пелановић, члан Партије из Подгорца, сачувао је 10 пушака, 1500 метака, 6 бомби и 20 шаржера за пушкомитраљез. У Бору је Божан Међедовић имао пушкомитраљез и више ручних граната. Јован Мускаловић, комуниста из Злота, узео је 8 пушака и око 1000 метака. Симпатизери КПЈ у крајинским селима скупили су више десетина пушака. Радник Ива Стојановић из Доњег Милановца сакрио је 13 пушака, Данило Тодоровић, у Дебелом Лугу код Мајданпека направио је списак оружја раздељеног у народу. Било је још сличних примера.

У целом Тимоку и Крајини склоњено је око 180 пушака, десетак пушкомитраљеза, већи број ручних бомби, много муниције и нешто војне опреме.

Пораст и утицај још младе партијске организације били су све очигледнији. У срезovima према југу, тимочком и заглавском, постојао је Срески комитет КПЈ чији је секретар био Димитрије Тодоровић, а чланови Миодраг Николић, Владимир Живковић, Љуба Радуловић и Вукашин Кујић. У Књажевцу је постојао Месни комитет КПЈ. За срезове према Дунаву, у Крајини, деловало је среско партијско руководство са секретаром Сретеном Вучковићем и члановима Стефанијом Михајловић и Миомиром Радосављевићем. У Неготину је био Месни комитет КПЈ (секретар Срба Бешир). Окружни комитет КПЈ је директно одржавао контакте са Зајечаром, Бором и неким рудницима угља, због њихо-

3. О изношењу пушака из зајечарске пешадијске касарне видети прилог бр. 1.

вог изузетног значаја. У Мајданпеку је члан КП Велимир Маркићевић одржавао везу са ОК КПЈ Пожаревац.

У Бору где је окупатор био најјачи, реорганизована је у априлу партијска ћелија. Убрзо је СКОЈ тамо бројао 30 чланова углавном радника. Производња је на разне начине одлагана, као и обнова порушених посторојења. У окну „Вајферт“, на пример, реконструкција се продужила до новембра⁴). У угљеним окнима на Ртњу и Боговини посао је такође споро одмицао.

Немци су упадали у околна села, пљачкали сељаке и терали их на рад по рудницима.

Припреме за оружани устанак, према упутству ЦК КПЈ, обављене су у источној Србији по свим срезовима. Из Београда је долазио инструктор ПК КПЈ за Србију Филип Кљајић и помагао „по војној линији“. Крајем маја 1941. он је у име Покрајинског комитета формирао при ОК КПЈ Зајечар Окружни војни комитет (комисију) у коме су поред Љубе Нешића, руководиоца комисије, били још Јанко Симеоновић и Владимир Живковић. Решено је да се и у свакој партијској ћелији по један члан задужи за прикупљање, чување и евидентирање оружја. Војни комитет ОК КПЈ је у то време прикупљао и податке о снази и распореду окупаторских трупа, као и о делатности петоколониша. Разматрали су реоне који су били најподеснији за будуће оружане акције. Комунисти су народу објашњавали политичку ситуацију и давали подршку за општи отпор према разним мерама окупатора. Партијска организација је настојала да будући борци буду и војнички што спремнији за устанак. Образоване су војне десетине, вршена војна обука. У селу Горњем Зуничу комуниста Добривоје Божић, ранији питамац Војне академије, обучавао је омладинце из села у руковању оружјем. Зајечарску борбену десетину војнички је припремао радник — комуниста Крста Радивојевић.

Непосредно пред устанак било је у целом округу око 100 чланова Партије и кандидата и нешто преко 300 скојеваца⁵). Та снага није по броју изгледала велика, али је била монолитна и имала је утицај у народу. Приличан број људи, не само чланова Партије, спремно су извршавали поверене задатке. Реч је и о у народу шире познатим људима као што су били у Бољевцу лекар Ивко Ђоловић, у Салашу земљорадник Михајло Гачић, у Књажевцу лекар Радивоје Савић, у околини Мајданпека инг. Данило Тодоровић, сељаци из тимочких и зајечарских села Никола Николић, Видоје Пешић, Живко Пајкић и многи други. Људи су очекивали реч и акцију комуниста. То је био резултат и политичког рада партијске организације последњих година пред рат. Многи напредни, демократски настројени, људи били су за борбу против окупатора.

4. Електричар Фрања Лугарић уградио је у електромотор извозног строја матицу која стално изазива кратки спој и лом постројења.

5. Делимичан списак чланова КП у округу, почетком устанка, видети у прилогу бр. 2.

Стицајем околности, 22. јуна, на дан напада Немачке на СССР у Зајечару је у присуству петнаестак делегата из целог округа одржана окружна скојевска конференција. Претресане су и припреме за оружану борбу. Члан ОК Партије Љуба Нешић, који је руководио конференцијом, дао је завршну реч о даљим задацима и припремама за оружане акције, кад је стигла вест о нападу Немачке на Совјетски Савез. Истога дана увече чланови ОК КПЈ Добривоје Радосављевић и Љуба Нешић написали су у Зајечару проглас „Народу Тимочке крајине“, а члан Војне комисије Јанко Симеоновић је текст превео на влашки језик. Летак је 23/24. јуна умножен у селу Слатини, код Бора, у стану учитељице Љубице Радосављевић и упућен срезовима. У прогласу се истичало да је напад на СССР означио тренутак за оружану борбу против фашистичких поробљивача.

Убрзо је, 25. јуна, стигао и проглас ЦК КПЈ поводом напада Немачке на Совјетски Савез:⁶⁾ „Комунисти Југославије! Дошао је онај најтежи час који смо ми у нашој борби предвидели... Станите на чело радних и национално угњетених маса и водите их у борбу против фашистичких тлачитеља наших народа . . .“.

Образоване су месне десетине у Бору, Неготину, Зајечару, Књажевцу и Мајданпеку, у селима Рготини, Метришу, Бруснику, Горњем Зуничу, Штрпцу, Белом Потоку, Јелашници, Злоту, Подгорцу и другим, затим у Салашу, Андрејевцу и у рудницима Подвису, Тресибаби, Боговини и Ртњу. У Зајечару, Неготину и Књажевцу омладинке су биле међу првим активистима⁷⁾.

Почела су и већа окупљања симпатизера на подесним скровитим местима. Комунисти су народ позивали на оружану борбу. Читан је проглас ЦК Партије. Група омладинаца из Бора организовала је крајем јуна масован састанак у Метовници где су комунисти говорили о непосредној оружаној борби и убрзаним припремама. У насељу Стопања, код Злота, дошло је на конференцију близу 200 сељака. Говорио је комуниста Ђорђе Симеоновић. Слично је било и по Тимоку, Крајини и Поречу. Неколико хиљада људи упознало се тих дана поближе са ставом комуниста Југославије о оружаној борби против окупатора.

Алармирани непријатељ је у читавој земљи предузео хитне мере да онемогући устанак. И овде су почела хапшења. У акту Банске управе у Нишу од 26. јуна 1941. године стоји да су послати посебни изасланици у Зајечар и Неготин са циљем да „... неминовно спрече сваку комунистичку акцију било у којем виду се појавила . . . похапсе све активне комунисте и учеснике у бившем шпанском грађанском рату“.

Двадесет трећег јуна рано ујутро полиција је, према раније припремљеним списковима, ухватила неколико чланова Партије

6. Летак је из Београда донео Јанко Симеоновић, који је послат на везу код ондашњег члана ПК КПЈ за Србију Благоја Нешковића.

7. У Зајечару је организован курс за прву медицинску помоћ, које су водиле учитељица Љубица Радосављевић и студенткиња медицине Жива Милетић. Лекар Бошко Милијић пружао је стручну помоћ.

у Књажевцу и Зајечару. Када су агенти упали у стан Добривоја Радосављевића, нашли су празну собу. Зато су пошли према Бору. Тамо, код села Слатине, жандарми су сутрадан, 24. јуна, ухапсили секретара Окружног комитета Партије и спровели га у испоставу Бор.

Покрајински комитет КПЈ за Србију упутио је у међувремену из Београда за Зајечар свога инструктора Миленка Брковића на дужност секретара Окружног комитета. Добривоје Радосављевић је истог дана када је ухапшен побегао из борског затвора, склонио се прво код симпатизера у граду, а онда отишао у близину Бора, крај Брестовачке бање⁸).

Договор о мерама за непосредан почетак оружане борбе одржан је у виноградарској кућици породице Васиљевић на Белом брегу код Зајечара 30. јуна 1941. у присуству Моме Марковића, члана ПК КПЈ за Србију. Он је 28. јуна стигао у овај крај са задатком да пренесе директиве Покрајинског комитета. Састанку су присуствовали тадашњи чланови ОК КПЈ Миленко Брковић, Добривоје Радосављевић, Љуба Нешић, Димитрије Тодоровић, Јеремија Илић; затим Живан Васиљевић, Јанко Симеоновић и Љуба Радловић⁹).

У периоду од априла 1941. створени су основни услови да се и на овом терену организују оружани партизански одреди. Одлучено је да то буду Бољевачки, Заглавско-тимочки и Крајински одред. Одређени су том приликом политички комесари одреда (чланови ОК), предвиђени партијци за остале дужности. Утврђено је да Добривоје Радосављевић буде политички комесар у Бољевачком, Љуба Нешић у Крајинском, а Димитрије Тодоровић у Заглавско-тимочком партизанском одреду. На састанку је урађен и општи план важнијих акција свих одреда за први период.

Цео следећи месец протекао је у интензивним припремама за почетак оружане борбе на основу одлука ЦК КПЈ од 4. јула. Окружни комитет је на новом састанку (5. јула) разрадио појединости о првим акцијама свих одреда. Решено је да се у тунелу код Обрадових Столица закрчи пруга Параћин — Зајечар, у Крајини нападне среско место Салаш и прекине железнички саобраћај Зајечар — Неготин — Прахово, а диверзијом на мосту код Палилуле онемогући саобраћајница Ниш — Књажевац — Зајечар.

У циљу припрема за стварање Заглавско-тимочког одреда и обављања других партијских задатака, Добривоје Радосављевић пошао је у Тимок и Заглавак, где је већ деловао члан ОК Димитрије Тодоровић. Љуба Нешић је отишао у Крајину да пренесе упутства за стварање Крајинског партизанског одреда. Јеремија Илић и Јанко Симеоновић дошли су у бољевачки крај и према Бору где је ваљало образовати Бољевачки партизански одред. На скуповима са комунистима и другим активистима још детаљније

8. Бекство из борског затвора описао је Добривоје Радосављевић у прилогу бр. 3.

9. О састанку ОК КПЈ на Белом брегу 30. јуна 1941. видети прилог бр. 4.

је расправљено ко ће поћи у одреде, где и када се скупити, одакле понети оружје. Чланови ОК КПЈ у том циљу су током јула одржали састанке са члановима Партије и СКОЈ-а у Зајечару, Бору, Бољевцу, Неготину, Књажевцу, Горњем Зуничу, код Метриша и Брусника у Крајини, у Рготи и др.

Секретар Окружног комитета КПЈ Миленко Брковић остао је у Зајечару да обезбеди руковођење из једног центра целим радом. Овде је привремено задржан и Живан Васиљевић, после Нешића задужен за СКОЈ у Окружном комитету КПЈ. Зајечарска партијска организација ослободила је тада из затвора групу ухапшених комуниста¹⁰).

Двадесетог јула 1941. године са среске конференције СКОЈ-а одржане крај Књажевца, послато је поздравно писмо ЦК СКОЈ-а: „У име 160 чланова . . . овог среза прва конференција СКОЈ-а шаље своје пламене борбене поздраве . . . спремни смо да заједно са омладином читавог света ступимо раме уз раме у борбу против највећег крвника младе генерације . . .“ У писму за ПК СКОЈ-а за Србију, са исте конференције, речено је: . . . У судбоносним тренуцима данашњице, чвршће него икада окупљени у СКОЈ-у, под руководством КПЈ спремни смо да са омладином целог света ступимо у одлучну борбу за нову и срећнију будућност“.

Бољевачки партизански одред

Близу села Подгорца, испод планине Малиника, на месту званом Балц, окупила су се 28. јула 1941. прва 22 борца Бољевачког партизанског одреда. Од оружја су имали 19 пушака, 1 пушкомитраљез, 5 револвера и око 20 бомби.

У штаб одреда ушли су: Добривоје Радосављевић, политички комесар, Душан Тодоровић, радник командант, студенти Јанко Симеоновић и Душан Глигоријевић и рударски радник Јован Добрић. Борци су били борски радници Јосиф Шалковић, Љуба Којадиновић, Милан Гогоић, Остоја Ђурић и Ђорђе Илић, из Сумраковца учитељ Миодраг Цојић, кројач Милорад Кенић и матурант Милош Ганић, рудари из Злота Јован Мускаловић и Петар Грамић, сељаци Младен Долопановић, Јован Јовикић и Јован Панте-

10. Миленко Стојановић, комуниста, који је у Зајечару ухапшен 1941, овако нам је описао бекство из затвора, јула 1941:

„Ноћу између 22/23. јуна 1941. Немци су предузели хапшење комуниста у Зајечару, Бору, Минићеву, и околини. Ухапшен сам и ја, Пера Мишић и Јован Крстић из Зајечара, Боровоје Томић и „Љуба“ из Рготине, из Бора ухапшен је рудар Шаиновић, синдикални руководилац „Југораса“ Блашко Ђорђевић, радник Пуба Терглавчанин и још неки. Пера Мишић и ја смо разговарали са затворским жандармом Трифуном Микашиновићем, који је показивао вољу да нам помогне. Решио је да иде са нама у одред. Али, Мишић, Терглавчанин и ја смо добили пребачај у болницу, а са стражарем је преузета веза у граду. Перин брат Света донео је одећа у болницу и ми смо преко оgrade изишли из болничког круга. Микашиновић је отворио врата онима у затвору, па су са њим побегли Томић и Љуба из Рготине, а Борани су остали. Преко Белог брега сви смо се упутили за партизански одред“.

лић-Кринић, а из Подгорца рудар Павле Цујић и сељак Ђорђе Пелановић, затим браварски радник из Зајечара Светозар Лазић и студент Шанковић (избеглица). После десетак дана дошао је за команданта одреда рудар са Ртња Света Маринковић.

Деветорица су били чланови Партије, а шесторица скојевци.

Штаб одреда почео је одмах да припрема напад на железничку пругу Параћин — Зајечар, којом су Немци намеравали да извлаче бакар из Борског рудника. Код станице Обрадова Столица одред је 2. августа направио заседу. Немци су из вагона приметили партизане и наредили да композиција продужи пуном паром. Одред је тада осуо паљбу на Немце, а потом упао у станицу, де-молирао је и запленио нађено оружје.

Окружни комитет је јавио Покрајинском комитету КПЈ за Србију у Београду да је и у овом крају почела оружана борба. У извештају о првим акцијама стоји:

„1. На дан 2. августа на Обрадовој Столици, на прузи Зајечар — Параћин, извршена је следећа акција: 20 добро наоружаних партизана разоружали су железничку станицу и том приликом узели 5 пушака и 60 комада пушчаних метака, а исто тако исечене су везе. Задатак је био да се заустави воз на станици, пред уласком у тунел, да се у тунелу онеспособи пруга, и да се композиција заглави у тунелу. Грешке због неизвршења су уочене: није било планског рада и поред присуства у одреду 5 чланова Партије.

2. На дан 7. августа као и пре тога сечене су на више места телефонске жице.

3. На дан 27. јула изведено је организовано бекство седморице другова из окружног затвора у Зајечару. Међу њима је било 5 чланова Партије. С њима заједно пошао је и њихов чувар. Досад се у округу налазе у одредима око 50 људи који су спремни за следеће крупније акције”.

У ноћи 7/8. августа партизани су пресекли телефонске линије и 11 бандера између села Боговине и Шарбановца, а у Тимоку су прекинули телефонске везе од села Ербице према Андрејевцу, Боровцу и Мариновцу. Исечена је 9. августа и телефонска линија Књажевац — Сокобања код села Скробница. Сутрадан, 10. августа, партизани су пресекли телефонске везе од Бора према Злоту, преко Брестовачке бање, а зајечарске борбене десетине телефонске везе које воде из Зајечара ка Вражогрнцу и Звездану.

Бољевачки партизански одред је затим на већем простору исекао стубове и скинуо телефонске и телеграфске линије које су везивале устанички реон са Бољевцом, Зајечаром и Бором. У ноћи између 11. и 12. августа одред је ушао у рудник Боговину, уништио електричну централу, снабдео се експлозивом и отео 9 пушака од стражара који су чували постројења. Рудник је рушењима онеспособљен за рад.

Министарство унутрашњих послова Недићеве владе саопштава 18. августа 1941:

„Бољевац, 1. VIII око 17 часова наоружана лица (тројица из Сумраковца, тринаест из Злота и још неколико из села Под-

горца са студентом Јанком Симеоновим из истог села) напала општину у Подгорцу. Сименовић одржао говор и позвао сељаке да се одметну. Тамо извештена жандармерија".

Оружане акције Бољевачког партизанског одреда наишле су на велики одјек.

Народ је топло примио партизанае, људи су се охрабрили када су видели да више нису препуштени Немцима. Свакодневно су пристизали нови борци. Били су то већином отреситији сељаци из Злота и Подгорца, нешто из Сумраковца, затим радници из рудника Бор, Боговина и Ртањ, и појединци из Зајечара и околине. У првој половини августа одред је вршио акцију за акцијом. На више места минирао је мостове и пругу на важној саобраћајници Параћин — Зајечар (после рушења боговинског моста саобраћај је месец дана био у прекиду), разјурио старе општинске управе у већини села и створио знатну слободну територију.

Паралисан је саобраћај, уништене су везе, онемогућен рад окупаторске цивилне управе, спречена је реквизиција хране и стоке.

Немци су још држали среско место Бољевац и рудник каменог угља Ртањ, важан за ратну индустрију¹¹). Настојали су да како-тако одрже саобраћај на ускотрачној прузи Параћин — Зајечар, која их је најкраћим путем везивала за долину Мораве. Успевали су да провуку само тек по неку композицију.

Бољевачки партизански одред дошао је 20. августа на рудник Ртањ, који је, поред једне десетине Немаца, чувала и група жандарма.

У први мрак комунисти из рудника Алојз Хиршл и Милутин Ружић са групом рударских радника напали су револверима Немце у кантини. Остали борци извршили су јуриш. После краткотрајног отпора погинуло је 6 немачких војника, а предало се 22 жандарма. Заплењено је 16 пушака, 2 пушкомитраљеза, 7 револвера и већа количина одеће и намирница. Кола са партизанском комором одвукла су знатан плен према ослобођеним селима. Рудник каменог угља потпуно је уништен и није прорадио све до краја рата¹²). Напад на Ртањ био је од великог значаја. Окупатор је изгубио важан извор за снабдевање Бора угљем. Одред је после ове акције почео нагло да расте: из села и рудника стизали су нови борци, сада и у већим групама.

Партизани су убрзо затим напали и последње непријатељско упориште у срезу, варошицу Бољевац, у којој је остало још свега 28 жандарма. Рано ујутро 20. септембра одред је без тешкоћа ушао у градић. Жандарми су били обесхрабрани због ранијих акција партизана и одмах су се предали. Заплењено је 30 пушака, 2 пушкомитраљеза, већа количина муниције и другог материјала. Партизани су демонтирали месну штампарију, разрушили

11. Немачки командант Србије (Хајнрих Данкелман) упозорава 12. августа 1941. да су Бор и Ртањ угрожени и тражи појачања: "... Тамо присутне снаге не обезбеђују у довољној мери заштиту тих нарочито значајних рудника ... траже се најмање 2 — 3 чете за појачање".

12. Немачки извештај о нападу на Ртањ видети у прилогу бр. 5.

важнија постројења и повукли се после обављеног задатка. Војнички још неискусан, одред није примио борбу са мањом формацијом Немаца који су наишли. Његова заштитница је изгубила два борца.

О уласку партизана у Бољевац и о њиховој бројности говорило се у читавом крају. Популарност им је брзо расла. Бољевачки партизански одред имао је првих дана септембра 1941. око 450 бораца.

На политичке зборове у селима долазили су готово сви људи. Партизани су објашњавали циљеве народноослободилачке борбе и позивали нове борце да ступају у одред. Тако се на партизанском збору у Подгорцу 14. августа окупило око 300 мештана. У Злоту је 23. августа изишло на збор близу 500 људи. Говорили су Добривоје Радосављевић и Ђорђе Симеоновић. Комунисти, до јуче прогањани и хапшени, водили су сада масе у борбу. О комесару „Бобију” знао је цео крај. У селима су се људи састајали и договарали о исхрани одреда, о снабдевању одећом и обућом. Сами су доносили храну у одред чим би се он појавио у близини њихових појата или ушао у село. Слало се све што се затекло у кући, и то се сматрало као природно, чак као част. Ако се партизански логор налазио изван насеља, сељаци и сељанке хитали су натоварени торбама са храном и преобуком. Штаб одреда је вршио тих дана и улогу власти у устаничком крају¹³).

Да би развио још већу активност на свим подручјима, а поучен искуством приликом напада на Бољевац, дотле гломазни Бољевачки одред подељен је 3. септембра на три самосталне чете.

Прва чета добила је терен према Борском руднику, а с њом се налазио већи део штаба одреда. Друга чета је оперисала на прузи Зајечар — Параћин. Политички комесар био је Јанко Симеоновић, командир Драгомир Врањешевевић, а рудар Алојз Хиршл главни минер у свим акцијама. Трећа чета држала је територију према Зајечару. Њоме је командовао Јован Кеџман, а политички комесар био је Миодраг Џојић. Штаб је створио и посебну чету од 25 коњаника са задатком да брзо маневришући напада непријатеља. Акције су се ређале¹⁴). Код Брестовачке бање 4. септембра убијена су у борби два Немца а четири заробљена. Параћинска пруга

13. У Злоту, где је традиција социјалиста датира од 1908. године, жипео је стари, ослепели, раднички борац, рудар Петар Радовановић, комуниста, који је 1928. године биран за члана ЦК КПЈ. Он је сада, у својим последњим годинама, дочекао „оружане борце револуције”, како је четири деценије називао људе који ће једном донети социјалну правду и слободу.

14. У „Билтену Главног штаба Народноослободилачких партизанских одреда Југославије”, који је у Београду припреман, у броју 2 од 19. августа 1941. о првим акцијама у Тимочној крајини стоји:

Партизани задају непрекидне ударце по разним објектима комуникационих линија. Од најважнијих акција значајне су следеће: уништење код Лесковца 5 вагона намирница упућених за Њемачку, разоружање железничке станице Обрадове Столице, уништење свих апарата и пруге на прузи Зајечар — Параћин”.

Следи потпис ТТ, како се Јосип Броз Тито потписивао у „Билтену”. И у „Билтену” број 6 под насловом „Борбе и акције у Србији” јавља се о акцијама Бољевачког партизанског одреда:

систематски је рушена. Железничка станица Обрадове Столице нападнута је 4. септембра, а 6. септембра станица Криви Вир. У ноћи 8/9. септембра порушен је тек оправљени мост код Боговине. Срески начелник из Бољевца јављао је о стању у септембру месецу: „... железнички мост на Црном Тимоку порушен ... саобраћај на прузи Зајечар — Параћин потпуно обустављен, телеграфске и телефонске везе Начелство нема ни са ким. Рудници Боговина и Ртањ оштећени и рад потпуно обустављен ...”.

Општинске управе по селима нису радиле. На великој партизанској територији пољуљани су из темеља стари односи и навике. Са првим партизанским пушкама испаљеним на освајаче нападнуте су и институције старе власти — општинске управе и жандармеријске станице.

У наређењу од 5. септембра 1941. немачког генерал-фелдмаршала Листа, команданта Југоистока, стоји, поред осталог:

„1. Ситуација у Србији не искључује даље ширење устанка. Учестали напади на војнике и постројења немачке оружане силе од стране јаких, добро наоружаних, на изглед организованих и вешто вођених банди доказују да досад предузете противмере не задовољавају ... 2. Уколико се ситуација у Србији буде заоштравала, утолико се дивизије морају својим тежиштем јаче прикупљати усред устаничке области (просторна област Шабац — Ваљево — Крупањ — Лозница ... и просторна област Бор — Зајечар — Ниш — Крушевац) ... Изненадним ударима уништити устаничке центре, окружавајући их надмоћним снагама (и артиљеријом!) ... Ако устреба, осигурање треба ограничити на оне објекте чије је одржавање од животне важности. Првенствено овамо спадају Београд као престоница ... железничка пруга Лесковац — Ниш — Београд ... Гвоздена Врата на Дунаву, Борски рудник бакра ... Безобзирне и неодложне мере против устаника, њихових помагача и сродника (вешање, паљење њихових насеља, повећање броја талаца, депортирање родбине у концентрационе логоре итд.) ...”.

Због близине Борског рудника, који су по сваку цену желели да сачувају, Немци су решили да предстојећу акцију и овде предузму са највећом жестином. Намера им је била да разбију партизане не бирајући средства. Зато су иачинили план да најбруталнијим мерама заплаше народ и поколебају већину одреда, сељаке-борце из Злота и Подгорца, и тако обезбеде успех. Поред припадника 3. батаљона 741. пешадијског пука из 714. посадне дивизије и других, потпомогнутих авијацијом, у нападу на Бољевачки партизански одред ангажоване су и знатне снаге жандарма под

Рудници Боговина и Ртањ доносили су огромне користи Немцима. Партизани су извршили напад на ове руднике иако заштићене немачким снагама. У тој борби партизани су успели да униште руднике и разбију немачке снаге. Погинула су 4 Немца, а 3 тешко рањена. Истовремено партизани су напали на среско место Бољевац... овом приликом партизани су запленили 30 пушака, 2 пушкомитраљеза, муницију и много другог ратног материјала ... Код Сумраковца разрушена је пруга и преврнута два транспортна воза. Саобраћај на прузи Зајечар — Параћин још није успостављен и тиме су онемогућени немачки транспорти”.

командом мајора Трифуна Микића и четници „војводе“ Михајла Ђорђевића Црноречког.

Прво су, 6. септембра, Немци са три „штуке“ бомбардовали Злот и Подгорац.

Немачки командант Србије забележио је у ратном дневнику: „Против непријатељских концентрација у Злоту и Подгорцу употребљене штуке . . .“, (а 7. септембра додаје: . . . и тиме спречили очити напад на Бор“).

Мештани су се у великом страху разбегли по шумама. Једна немачка колона из Бора пристигла је 8. септембра са борним колима до првих заселака Злота, запалила пет појата и обесила двојицу сељака. Ујутру 9. септембра, друга колона Немаца са моторизованом артиљеријом, која је долазила из Бољевца, упала је у Подгорац и почела да редом пали куће. Увече су се ове окупаторске трупе спојиле у Злоту са четама које су надирале од Бора. Село је блокирано. У Злоту су Немци сутрадан наставили злочине. Немилосрдно су уништавали домове, штале, убијали стоку.

За два дана спаљена су оба села. Изгореле су 853 зграде. Увече су спровели у Бор педесет сељака из Подгорца и сто сељака из Злота. Тамо су издвојили двадесетак, везали их ланцима и отерали у Бољевац. Тако везане, стрељали су их 12. септембра¹⁵).

Народ је побегао у збегове, далеко у шуму.

Бољевачки партизански одред, са много бораца-сељака из попаљеног Злота и Подгорца, војнички још неискусан, нашао се очи у очи са тешком стварношћу: јаке немачке снаге у нападу и ужасни злочини над становништвом.

За неколико дана одред се сасвим смањио.

Сељаци из Злота и Подгорца прво ноћу, један по један, а затим и јавно, у групама, напуштали су одред и одлазили на своја згаришта. Непријатељ је искористио прилику да оптужи партизане за несрећу која је задесила устаничка села.

После немачког напада на 1. и 3. чету партизана 10. септембра, на обронцима Малиника остало је на окупу још свега 36 бораца. Одред се тада пребацио према Сумраковцу, где су га 14. септембра, рано ујутру, напали Немци, четници и изванредан број мобилисаних мештана. Партизани су се повукли после кратке борбе у којој је погинуо комуниста Марко Јовановић а један партизан заробљен. Друга чета (12 људи) отишла је ка Тупијници.

Један део најмлађих и болесних партизана повучен је тада из борацких јединица. У одреду се то сматрало као неизбежна мера за консолидовање преосталих снага у тешкој ситуацији која је настала. Неколико бораца рудара — комуниста привремено су враћени на своје терене.

15. Стрељани су Алекса и Васа Перицановић, Јован и Анђелко Перић, Крста Првуловић, Сава Белчић, Станко Марковић, Васа Грубор, Павле Новаковић и Радосав Матејевић (из Подгорца); Павле Добромировић, Петар Табаковић, Јован Бировљевић, Петар Шкодрић, Стојан Балашевић, Јосиф Ђосић, Илија Димитријевић, и браћа Никола и Милутин Драгуљесковић из (Злота).

*

Порази које је претрпео Бољевачки партизански одред били су пре свега резултат недовољног војничког искуства партизана. У штабу и четама није било људи са војничким знањем, а највиши по чину били су три резервна подофицира. Уз то, нагли пораст броја бораца онемогућио је да се одред среди, тако да је и одвајање појединих чета уследило доста касно. Обележја народног устанка, која су у овом одреду с обзиром на масовни прилив сељака била очита, убрзо су се због борбеног неискуства изгубила, и одред је сведен на најсвесније језгро од тридесетак људи — радника, комуниста и неколико сељака.

Немачке репресалије ломиле су људе, заустављено је расламсавање устанка, расположење за борбу је опадало, а приступање многих сељака четничким јединицама последица су тешког удarca који је непријатељ задао Бољевачком партизанском одреду.

Заглавско-тимочки партизански одред

Десетак дана после стварања Бољевачког одреда, 8. августа 1941. на домаку Књажевца, код села Штрбца, на месту Карацин, образован је Заглавско-тимочки партизански одред. Одред је у прво време имао само 13 бораца. Сви су били комунисти. Командант је био Љуба Радуловић, радник, политички комесар правник Димитрије Тодоровић, члан ОК КПЈ. Борци — Милун Милић, судија, Бранко Милошевић, Миодраг Јеремић и Мирко Бабић, радници, Милорад Бисић, гимназијалац, Јеленко Стаменовић и Миодраг Јеленковић, радници, Цветин Лазаревић, геометар, Вукашин Кујић, Владимир Живковић и Светислав Миленковић, студенти.

У ноћи између 8. и 9. августа Вукашин Драгутиновић, Добривоје Божић, Велимир Милошевић и Славко Драгутиновић извршили су прву диверзију: код села Доњег Зунича порушили су пругу Ниш — Прахово.

За новог команданта одреда дошао је 18. августа резервни потпоручник инж. агрономије Војислав Јеленковић.

Првих десетак дана вршене су војне вежбе и одржавани политички састанци са симпатизерима из околних села. Дошло је још неколико бораца. У ноћи 18. и 19. августа Заглавско-тимочки партизански одред пресекао је телеграфско-телефонске везе између села Штрбца и Књажевца, а затим је сличне акције извршио и у већини осталих села. Исте ноћи део одреда сукобио се са групом четника и том приликом запленио три пушке. Одред је потом обишао више села у заглавском срезу и одржао неколико политичких зборова, на којима су партизани говорили о циљевима народноослободилачке борбе.

У селу Белом Потоку, где је одржан први збор, окупио се на позив сеоског бирова велики број људи, њих око 200. Комесар

одреда Димитрије Тодоровић и угледни борац Милун Минић говорили су народу о циљевима народноослободилачке борбе, саветујући сељацима да се одупру мерама окупатора. Том приликом је члановима општинске управе саопштено да су разрешени дужности, а архива општине је спаљена. Прочитана је и одлука народног суда да се казни смрћу један издајник из села (казна му је овог пута, на захтев сељака, условно опрштена). На крају су мештани донели одреду припремљену храну и испратили борце, позивајући их да опет дођу.

Омладинци из села Жуковца донели су у одред раније прикупљено оружје и опрему. У селу Црвење образована је добро наоружана позадинска десетина са десетаром Славком Јовићем. Код села Ргошта 27. августа партизани су разорили железничку пругу Ниш — Књажевац. Исте ноћи су из села Жлне у одред ступила 4 нова борца. Из рудника Подвис скојевци су послали експлозив. Једна група бораца дошла је из села Орешац.

Крајем августа среска места Књажевац и Андрејевац остала су одсечена од већине околних села.

Партизани предузимају акцију разоружавања свих финансијских стража на територији тимочког и заглавског среза (око 150 стражара), све до близу Зајечара. Партизан Милун Минић, уз помоћ скојевца Александра Ђорђевића, у смелој акцији у ноћи између 5. и 6. септембра, разоружао је у селу Радичевцу 24 финансиа. Пошто је сазнао лозинку, он је с револвером у руци обилазио стражарска места, сачекивао патроле, командујући тобожњем целом партизанском одреду, и у току ноћи разоружао и затворио у згради читаву квислиншку јединицу. Најзад је запалио општинску архиву и уз помоћ неколико сељака донео пушке У одред.

У „Билтену Главног штаба НОПОЈ" број 6 од 18. септембра 1941. похваљена је ова смела акција:

„... Партизан М. из Књажевачког одреда, у извршењу добивеног задатка, наишао је на више патрола у јачини од 24 жандарма и финансиа. Он се није ни за тренутак збунио, иако му је претила велика опасност. Његова једина мисао била је — часно извршити добивени задатак. И он га је извршио. Својим одлучним држањем и присебним сналажењем наш партизан М. придобио је неке сељане на своју страну, и, не оклевајући, прешао у напад. Патроле су биле разоружане . . . а партизански одред појачао је своје наоружање са новим пушкама, муницијом и осталом ратном спремом. Партизан М. је пример храбрости и одлучности, присебности и савесног извршавања постављеног му задатка. М. заслужује нашу похвалу".

Осмог септембра после поноћи Заглавско-тимочки одред упао је у среско место Андрејевац и уз помоћ месних десетина из села Јелашнице, Краљевог села, Боровца, Врбице, Селачке и Дреновца спалио архиву среског начелства, а демолирао пошту, же-

лезничку станицу и пореску управу¹⁶). Одред жандарма разбежао се још на почетку напада.

Прве, углавном мање, чисто партизанске акције овог одреда имале су знатног одјека. Половином септембра група од десетак књажевачких гимназијалаца, чланова СКОЈ-а, напустила је школу, окупила се у близини града и одатле кренула према селу Штрпцу, где је ушла у састав одреда. Активисти из Јелашнице и Доњег Зунича донели су тих дана у одред неколико пушака и пушкотраљез „Шошу“. Сада је одред имао преко 60 бораца и кретао се по већини села Тимока и Заглавка. Са зборова се ишло у оружане акције. Заглавско-тимочки партизански одред демолирао је 14. септембра железничку станицу Мали Извор, затим Вратарницу, близу Зајечара. Одред је 21. септембра у селу Жлне спалио општинску архиву и одржао народни збор.

Заменик среског начелника из Књажевца у извештају (24. септембра) управи Моравске бановине саопштава између осталог:

„Стање јавне безбедности у срезу заглавском у току месеца септембра непрестано се погоршавало из дана у дан тако да га треба признати, крајем овог месеца скоро критичним . . . У току назначеног месеца на подручју среза заглавског забележено је 16 упада одметничких банди у разним општинама среза којом приликом су бандити плански уништавали телефонске везе, архиве појединих општинских управа, књиге и акта који се односе на регистрацију и откуп пшенице и материјал у вези регрутовања војних обвезника. Поред тога бандити су развили снажну пропаганду уперену како против окупаторске власти, тако исто и против Српске националне владе, отворено позивајући становништво на грађанску непослушност а понекад и на устанак. . . Овдашњи сељак је престао да предаје вишкове пшенице“.

Снаге Немаца, жандарма и четника, које су управо нанеле тешке ударе Бољевачком партизанском одреду, сада су се делимично пребациле на терен Заглавка.

Код села Штитарца, источно од Књажевца, рано ујутро 29. септембра штаб одреда је обавештен да Немци, жандарми и четници опкољавају партизански логор. Са Немцима је био и крајскомандант из Зајечара. Положај за одбрану био је лош, а заглавио се и једини партизански пушкотраљез. Група слабо наоружаних ђака из Књажевца мооала се повући. У сукобу су убрзо погинули Цветин ЈТазаревић, Димитрије Миливојевић, Димитрије Ве-

16. „Билтен“ партизанског Главног штаба бр. 6 донео је о овој акцији: Између 7. и 8. о. м. један појачани партизански одред заузео је варош Тимочки Андрејевац. Демолирана је железничка станица и пошта, одакле је конфискована сва народна имовина у корист Народноослободилачког фонда. Стрељани су петоколониши и Руси белогардејци“.

Иста акција регистрована је 10. септембра у акту квислиншке Команде жандармерије: „8. септембра о. г. ноћу, око 1,30 ч 60 непознатих наоружаних људи извршили су напад на Андрејевац, срез Тимочки . . . Нападаци су били наоружани пушкама, пушкотраљезима и бомбама, а обучени у војничко и сељачко одело . . .“.

лојић, Бранко Милановић и Ненад Трифуновић¹⁷⁾ Заробљен је тешко рањени партизан Драгољуб Јанковић, ковачки радник из Књажевца. Њега су Немци одвели у град и јавно обесили. На проваторско гштање „Ко ће му сада помоћи“, Јанковић је пркосно одговорио: „Моја браћа . . . партизани из целе Југославије!“ Теже је рањен борац Миодраг Јеленковић.

После борбе код Штитарца, Заглавско-тимочки партизански одред смањен на 3п-так бораца (већина књажевачких гимназијалаца је враћена у град), боравио је десетак дана у пределу званом Масив, изнад села Доњег Зунича, Јелашнице и Јаковца. Брже су маневрисали, боље осигуравали логор, настављали су борбу. Већ у ноћи 5/6. октобра у селу Шести Габар спалили су општинску архиву, разоружали финансије, исекли телефонске везе. Пораз код Штитарца није довео до расула и деморализације. После десетак дана настављене су веће акције. Овај мали партизански одред остао је монолитан. Народ одакле је одред поникао давао му је подршку.

Крајински партизански одред

У Тимочкој крајини образован је 1941. године још један партизански одред — Крајински. Члан Окружног комитета КПЈ и руководилац Војне комисије у припреми устанка Љуба Нешић, одржао је 1. августа на месту Шуљевац јужно од Неготина, близу села Метриша и Брусника, састанак са групом комуниста и Партији блиских људи у циљу договора о отпочињању оружаних акција у Крајини. Утврђено је да то буде 16. август.

Тога дана, на уговорено место у Алији, шуми између села Мокраћа и Речке, дошли су 19 првих бораца Крајинског партизанског одреда: командант Бранко Перић, земљорадник из Брус-

17. Жандармеријски мајор Трифун Микић, онај исти који је командовао жандармима у нападу на Бољевачки партизански одред, у свом извештају од 3. октобра Жандармеријском центру Зајечар о овој борби истиче:

„ . . . У договору са г. Крајскомандантом створио сам брзо план за напад и одмах приступио његовом извршењу. Изненађена банда дала је кратак отпор . . . Банда је поред пушака (разних система) и муниције располагала са 4 пушкомитраљеза . . . Поред овога располагали су са бомбама, а старешински кадар са пиштољима . . . Молим за дејство да се хитно издејствује одређена награда наше владе за убијене и похватане бандите“.

Командант Заглавско-тимочког партизанског одреда Војислав Јеленковић овако је описао пораз код Штитарца („Развитак“ 1, 1962):

„ . . . Наредили смо приправно стање и на једној и на другој појати где смо били смештени, на одстојању две-три стотине метара. На осматрачко место смо истурили пушкомитраљеско одељење . . . Пушкомитраљезац је (на појаву непријатеља) одмах отворио ватру. Осталима је наређено да се повуку према потоку и заузму положај с друге стране потока јер смо били у рупи. У исто време група гимназијалаца . . . повлачи се без и једног испаљеног метка. Непријатељ се сручио свом својом снагом на онај други, главни део одреда, који је имао врло неповољан положај за одбрану. У жестоком окршају у трајању од преко једног часа, непријатељ је уништио цело пушкомитраљеско одељење . . .“

ника, политички комесар Љуба Нешић, студент из Зајечара, чланови штаба одреда Боровоје Милић, земљорадник из Метриша и Срба Бешир студент из Неготина, затим борци Милан Михајловић, студент из Рајца, Вукашин Сибић, земљорадник из Метриша, Станоје Гачић, Милан Рајчић и Чедомир Станковић, земљорадници из Салаша, Бранислав Рајчић, ђак из Салаша и Неготинци — Миодраг Тошић и Милан Бешир, ученици, Аранђел Патлићановић и Милан Милетић, студенти, Саво Драгојевић, професор, Миомир Радосављевић и Радомир Недељковић, учитељи, Аранђел Рогожинаревић и Радомир Илић, радници.

Већина бораца била је још без оружја.

Ноћ између 16. и 17. августа партизани су одредили за први напад на жандармеријске посаде по железничким станицама на прузи Зајечар — Неготин. Акција је потпуно успела: одред је демолирао станичне зграде у Рајцу, Тамничу и Бруснику, заробио жандарме — чуваре и запленио 10 пушака¹⁸). Одатле се повукао према планини Дели-Јован.

Брзо су пристизали нови борци.

Реаговање непријатеља на прве акције партизана у Крајини било је такође брзо. Немци су 21. августа упали у село Брусник и запалили куће осморици бораца из одреда. У ноћи између 21. и 22. августа, цео одред напао је среско место Салаш на друму Зајечар — Неготин¹⁹). Погинули су срески начелник, командир жандармеријске станице и још два жандарма. У борби су пале прве жртве одреда. Били су то професор Саво Драгојевић и студент Аранђел Патлићановић. Следеће ноћи месна десетина из Салаша напала је финансијску стражу и разоружала је.

Салаш, очишћен од петоколонаша, постао је база Крајинског партизанског одреда. То је он био више од месец дана.

У ослобођеном Салашу образован је 25. августа Срески народни одбор, привремени орган власти народа који је ступио у ослободилачку борбу. За председника је изабран Михајло Гачић, секретар је постао управник поште Јован Шћекић а чланови Велизар Јоцић, Слободан Мишић, Василије Динић, Стојан Крстић и

18. Начелство среза Крајинског обавештава Банску управу:

„Дана 17. августа о. г. наоружани бандити, њих 30 — 40, напали су железничку станицу Брусник, пошто су претходно покидали телефонске жице, везали шефа станице, скретничара и надзорника пруге, полунали телеграф и телефон, одузели две пушке са око 20 метака . . .”.

19. У „Билтену Главног штаба НОПО Југославије” од 18. септембра 1941. забележено је о борби за Салаш:

„У току жестоке борбе са жандармима и осталим немачким плаћеницима убијен је злогласни срески начелник . . . Партизани су запленили доста оружја и другог материјала . . .”.

Команда жандармерије у Београду о нападу на Салаш даје информацију у којој, између осталог, стоји: „У рано јутро (22. августа) око 2 часа после поноћи, група од 50 комуниста наоружаних митраљезима, пушкама и бомбама напала је са свих страна варошицу Салаш . . . У току борбе комунистима је успело да убаце у саму зграду четири бомбе од којих је погинуо срески начелник Добросав Алексић, један жандарм теже рањен а тројица жандарма и поручник Цврковић лакше рањени . . .”.

Заменик среског начелника, међутим, извештава 25. августа о погибији три жандарма, јер су неки од рањених умрли.

Радомир Рајчић. Главни им је задатак био да организују помоћ партизанском одреду и донесу прве одлуке неопходне за живот у овом ослобођеном крају. Председник Гачић је позвао руководиоце разних среских установа и наредио им да обезбеде редовно пословање и нормалан живот, да трговине продају затечену робу. Одбор је прихватио као задатак снабдевање одреда, као и обавештајну службу о непријатељским акцијама. Убрзо затим и у селу Метришу образован је Народноослободилачки одбор, чији су чланови, између осталих, били Светолик Ђорђевић и Милан Ђуричић.

То су били први народноослободилачки одбори у Тимочкој крајини. Они су представљали клицу власти народа који је одбацио компромитоване предратне општинске управе. Такви одбори давали су оружану ослободилачку борбу и социјално-револуционарну суштину.

Борци Крајинског одреда су 26. августа срушили камени мост на путу Салаш — Зајечар, спалили општинске архиве у селима Мала Јасикова, Дубочане и Глоговица. У Неготину ударна група исекла је ПТТ везе према Самариновцу.

Пошто је ослободио Салаш, Крајински партизански одред кренуо је по селима, где је одржавао митинге, кажњавао петоколоне и растурао окупаторске општинске управе. У селу Метришу 29. августа говорио је политички комесар одреда Љуба Нешић. Он је истог дана истукао пред окупљеним народом и у селу Сиколу. Говорио је о потреби борбе против окупатора и домаћих издајника. Крајем августа одржан је збор у Јабучевцу, затим у селу Лука више Борског рудника. У Штубику су у ноћи 4/5. септембра партизани демолирали пошту. Позадинци су покидали телефонске везе између Вражогрнца и Зајечара. У Танди су 14. септембра партизани спалили општинску архиву, а 15. септембра у селу Горњане, па у Кобишници, Буковцу, Мокрању, Јасеници, Карбулову, Шаркамену и Штубику.

Крајем августа Крајински одред је имао 60 бораца. Стално су пристизали нови партизани, нарочито из села око Салаша.

За борбу против крајинских партизана Немци су мобилисали и локалне четничке групе. Учињен је са стране партизана покушај да се дође до неког заједничког става са овдашњим четницима. Партизански борци су били спремни на окупљање свих оних снага које желе да се боре против Немаца. Таква је била општа линија Комунистичке партије Југославије. У том смислу је 13. септембра у Нересници и потписан локални споразум о сарадњи. Споразум — проглас упућен „Четницима, партизанима и свим поштеним родољубима Крајинског и Пожаревачког округа" гласио је:

„Изражавајући опште расположење четника и партизана Крајинског и Пожаревачког округа, који су решени на непомирљиву борбу до потпуног истребљења и уништења немачког фашистичког окупатора и њихових домаћих слуга — народних издајца Недића, Љотића, Пећанца и других, опуномоћени представници доле потписаних четничких и народноослободилачких одреда сагласили су се у следећем:

1) Да заједнички и споразумно у свим областима Крајинског и Пожаревачког округа воде борбу против окупатора и домаћих окупаторских елемената Недића, Љотића, Аћимовића, Косте Пећанца и других који помажу угњетавање нашег народа.

2) Заједничка политичка линија четника и партизана поменутих крајева биће народноослободилачки антифашистички фронт свих родољуба без разлике на политичко и верско опредељење.

3) Да не би четници и партизани били одвојени од осталих народних маса које су спремне да се боре за своју праведну ствар, неуморно ће развијати отпор народа, припремајући и дижући народне устанке и ставити се на чело тих устанака као борбено језгро.

Да би се горње спровело у дело опуномоћени представници споразумели су се да се ставе под руководство Главног штаба партизанских одреда народа Југославије. Овај споразум ступа на снагу даном потписивања 13. септембра 1941. године. Положај.

За четнички одред Крајински војвода Анђелко Крајински с. р. за Ујевачки партизански одред командир одреда Леонида Пљешковић с. р. За Звишки народноослободилачки партизански одред командир Вељко Дугошевић с. р. За Кучајски одред четовођа Љуб. П. Килибара с. р. За Мајданпечки партизански одред Х. Стојановић, с. р. За Народноослободилачки партизански одред Крајине П. Костић с. р."

Два дана доцније четнички „војвода“ прекршио је споразум, јер је пустио на слободу два заробљена Немца, а ухапсио четника, партизанског симпатизера, који је спроводио немачке војнике.

Крајински партизански одред кретао се тих дана по висоравни између Дели-Јована и Великог крша, око села Горњана, Танде и Луке. Немци су стога 18. септембра бомбардовали из авиона мала планинска села Танду и Луку. У Луки су од једне бомбе погинули четири ђака основне школе и један сељак, док је учитељица рањена. Одред се спустио поново на железничку комуникацију Зајечар — Неготин и у ноћи између 17. и 18. септембра порушио пругу код Табаковца и минирао мост²⁰).

Акције одреда на овој прузи смањиле су окупаторске транспортне везе преко Крајине ка Дунаву и Румунији²¹).

Крајински одред, који је сада имао већ око 100 бораца, одржао је 18. септембра велики народни збор у слободном Салашу. Говорили су руководиоци одреда. Објављен је и састав раније избраног ослободилачког одбора. Одата је пошта палим партизани-

20. Шеф VIII железничке секције инж. Рендл јављао је из Зајечара 21. септембра: „Данас је завршена оправка минираних моста код Табаковца и извршено пробно оптерећење. Возови могу прећи брзином од 10 км на час све док радионица за мостове не изврши дефинитивну оправку . . .".

21. У изводу из 15-дневног извештаја (од 15 — 30. септембра 1941), о стању железничког и речног саобраћаја Војнопривредни штаб Југоисточка јавља немачкој Врховној команди да је обустављен саобраћај на следећим пругама: . . . пруга нормалног колосека Зајечар — Прахово, због пограничних шина".

мзвиђању. Одред се, изненађен нападом, повукао у неред и делом растурио. На окупу је остало још око 40 бораца.

Слободна територија око Салаша била је практично изгубљена, али акције су се још настављале. Борци су се 1. октобра код Салаша сукобили са жандармима, 2. октобра спаљена је општинска управа у Рготини и убијена 4 окупаторска сарадника, а 3. октобра спаљена је општинска архива у Тамничу код Неготина.

Добривоје Радосављевић, секретар ОК КПЈ, стигао је тих дана на крајински терен да колико може помогне партијској организацији и угроженом одреду. Намеравао је да се договори са штабом како избећи још теже губитке у људству, користећи се искуством приликом догађаја у Бољевачком одреду. Дошао је 4. октобра у још слободни Салаш, одржао састанак са штабом и за новог комесара одреда поставио Јеремију Илића, члана ОК КПЈ (који је у припреми устанка деловао у бољевачком срезу и око Зајечара). Споразумели су се да одред и штаб одмах напусте варошицу.

Али исте вечери, између 4. и 5. октобра, Немци, жандарми и четници продрли су у Салаш. Тамо су изненадили чланове штаба одреда Јеремију Илића и Бору Милића (који су се ту задржали мимо донете одлуке), као и Михајла Гачића, председника Народноослободилачког одбора. Убили су прво Јеремију Илића, а Бору Милића, тешко рањеног, ухватили и после обесили у Бору.

Михајло Гачић је погинуо бранећи оружјем улаз у своју кућу.

Одред се с командантом Бранком Перићем у последњи час повукао према Дели-Јовану. Ту се командант, идући у претходници, одвојио од осталих (касније се пробио до партизана у Мајданпеку), а комунисти у одреду, професор Предраг Костић и Станоје Гачић, донели су одлуку да се остатак бораца разбије у мале групе.

После неколико дана мучног повлачења, од целог одреда остало је на окупу свега 6 бораца. Затим се и та последња група бораца растурила, а неки се још задржали у крајинским селима где је у току била права хајка на усамљене и разбијене партизане.

Крајински партизански одред је привремено уништен.

Мајданпечки партизански одред

На иницијативу партијске организације из Мајданпека на територији зајечарског округа у првим недељама устанка 1941. формиран је и Мајданпечки партизански одред. Зајечарски и Пожаревачки окружни комитети Партије су током 1941. године стицајем околности углавном истовремено деловали на терену око рударског насеља Мајданпек.

Одлука је донета у Мајданпеку последњих дана јула 1941. у присуству Божицара Димитријевића, члана пожаревачког Окружног комитета КПЈ и мајданпечких комуниста. У извештају који је члан ПК КПЈ за Србију Мома Марковић послао ПК-у 16. августа 1941. наводи се између осталог:

„... .. Акције које су постављене за идућу недељу б) Организоване саботаже, чак експлозије на Мајданпеку“.

Мајданпечки партизански одред створен је у ноћи између 20. и 21. августа 1941. Тада је група бораца под вођством члана Партије из Мајданпека Велимира Маркићевића минирала на брду Рајково локомотиву релејне станице на жичари којом су Немци превозили пирит у шлепове код Доњег Милановца²⁵). У тој првој акцији учествовали су радници Драги Буђелан, Богомир Траиловић, Јован Гочић, Миливоје Богојевић, Младен Докић, Јован Јовановић и Франц Бекер.

У извештају Покрајинском комитету КПЈ за Србију, од 23. августа 1941. Мома Марковић, члан ПК јавља о акцијама одреда на терену ОК Кучево. Део извештаја који се односи на прву акцију Мајданпечког партизанског одреда, гласи:

„... . Други одред на М. Пеку уништио је инсталације које покрећу жичану железницу која носи руду у Доњи Милановац. Бар за два месеца не може да се поправи. То је од огромног значаја јер руда не може уопште да се извози“.

Идућег дана ова група бораца је дошла на Ујевац, где је боравио бивши комита шумски надзорник Леонида Пљешковић, који је имао већег утицаја на неке шумске раднике. Ту је формиран заједнички одред. Командант одреда постао је Пљешковић, а политички комесар Велимир Маркићевић.

Следећа акција је 22/23. августа када су партизани у нападу на рудник злата Благојев камен убили Немца, управника рудника, заробили 4 белогардејца и оштетили електричну централу. Запленили су тридесетак пушака. Убрзо се број бораца попео на око 100. Мајданпечки партизански одред је 25. августа спалио општинску архиву у Нересници²⁶).

Увече 26. августа одред је са Ујевца, где је логоровао, кренуо на Мајданпек. Жандарми су се без отпора предали. Њих су затим заменили за пуштање на слободу ухапшеног секретара Среског комитета КПЈ Сретена Вучковића.

У мешовитој партизанско-четничкој јединици убрзо су почеле неприлике. Поједини Пљешковићеви људи малтретирали су сељаке из околних насеља. Политички комесар Маркићевић, пошто није могао да спречи овакве појаве, са 19 најсвеснијих бораца упутио се према Звишком партизанском одреду, где је извршена

25. Командир жандармеријске станице у Доњем Милановцу о овој акцији извештава Команду жандармерије у Београду:

„У ноћи 20/21. о. м. оружана лица појавила су се у близини Мајданпека, пуцала на стражара који је чувао машинерију инсталирану за вучу, испод машинерије поставили експлозив и уништили жичану железницу која преноси руду од Мајданпека до Доњег Милановца. Потера наређена“.

26. У извештају среског начелника из Кучева о овој акцији стоји:

„Ноћу између 25/26. августа о. г. око сто наоружаних људи довели су се у три камиона у Нересницу, срез Звишки, упали у општину, спалили пореске књиге . . . истакли југословенску заставу и наредили да је нико не сме скинути са општинске зграде . . .“.

концентрација партизанских снага. Пљешковићев одред остао је са око 20 бораца²⁷).

На мали партизански одред, ујутро, 2. септембра Немци су код села Нереснице извршили напад. Одред је у току једночасовне борбе око набујалог Пека ранио и заробио три Немца. Сутрадан су Немци из блиндираних вагона топовима тукли брда код Нереснице.

Покрајинском комитету КПЈ за Србију стигао је почетком септембра 1941. извештај о снази овог малог одреда:

„Мајданпечки одред броји 20 људи, сви су рударски радници, имају два пушкомитраљеза, 3 камиона и лимузину, борци су храбри ...”.

Командант Звишког партизанског одреда Вељко Дугошевић прикључио је мајданпечке партизане својој јединици као Осму чету одреда (са називом „Сењанин Тадија”), у којој је командир Велимир Маркићевић, а његов заменик Милан Капелан. Деловали су доста самостално, као одред.

Првих септембарских дана у Мајданпек је дошао Љуба Нешић, члан ОК КПЈ Зајечар, да помогне стварање новог Мајданпечког партизанског одреда. У одреду је командант Сретен Вучковић из Доњег Милановца, а чланови штаба Срба Бешир (дотле члан штаба Крајинског одреда) и Станко Живковић, радник из Мајданпека.

Овај одред са око 50 бораца имао је 17. септембра први окршај и одмах је претрпео пораз. Код села Рудне Главе део одреда је упао у неочекивану четничку заседу, 6 бораца је рањено, 13 се пробило према Мајданпеку, а њих 17 са командантом четници су заробили. Хитном акцијом Крајинског партизанског одреда заробљени партизани су ослобођени приликом напада на четнички логор у селу Црнајки.

Друга и Осма чета Звишког партизанског одреда кренуле су тада према Крајини на ранији позив Крајинског одреда. Обе чете ушле су у Штубик 29. септембра, а 30. септембра нападе средње место Јабуковац, разоружале жандарме, спалиле архиву и зграду начелства, а затим се вратиле у ослобођени Мајданпек, где су тих дана већ пристизали и остаци Крајинског одреда разбијеног на Стеванским ливадама. У Осмој чети преовлађивали су борци из рудника и околине Мајданпека.

Читав поречки срез је октобарских дана 1941. листом помогао народноослободилачки покрет. Била је то доста велика слободна територија.

Средином октобра Осма чета је попалила архиве и на масовним зборовима растурила преостале општинске управе у околним селима. Непријатељ је држао још само Доњи Милановац. У селу Дебелом Лугу²⁸) деловала је месна партизанска чета са три

27. Леонида Пљешковић је са мањом групом својих бораца наставио борбу против окупатора; убијен је крајем децембра 1941. од стране Пећанчевих четника.

28. Мештани села Дебели Луг нису били власници кућа у којима су становали, нити земље коју су обрађивали. Све је то некада било власни-

вода, од којих је један слат у Мајданпек ради локалног обезбеђења. И у оближњим селима Лескову и Јасикову створене су мање месне партизанске чете. У варошици Мајданпек радио је у овим ратним приликама Народноослободилачки одбор: инж. Божа Стојановић, Јован Страиновић, инж. Данило Тодоровић (председник), Јован Лазаревић и Павле Србу. Чете су се храниле на казану, снабдевање одећом и обућом вршено је преко посебне интендантуре. Омладински састанци, културне приредбе и рад организације жена испуњавали су дане и вечери у забаченом рударском градићу.

Надомак Дунава, важне саобраћајне магистрале, ширила се територија под контролом партизана. Оперативно одељење немачког команданта Србије, обавештава 24. септембра да „јаки скупови банди јужно од Милановца и Кучева угрожавају саобраћај на Дунаву”.

УЈУГРУ 18- октобра, долазећи из Неготина, једна колона Немаца у камионима напала је партизанско обезбеђење код Рудне Главе. Од правца Горњана патроле су јавиле о надирању четничких и жандармеријских група. Осма мајданпечка чета је одмах прихватила борбу. После трочасовне борбе непријатељ се морао вратити назад, пошто је изгубио 4 војника. Осма чета се повукла без губитака и почела да утврђује у Мајданпеку, припремајући се за одсудну битку. Као појачање стигле су јој 20. октобра Трећа и Девета чета Звишког партизанског одреда, који је на овој линији бранио и своју територију. Био је то, у ствари, цео нови батаљон у формирању.

Све три чете су сада претресле околне шуме са намером да растерају евентуалну концентрацију четника. У зору 24. октобра чете су ушле у Доњи Милановац.

Непријатељ се пребацио моторним чамцима преко Дунава у Румунију. У Милановцу, уз пламен који је прождирао архиве начелства, полиције, суда, општине и катастра, одржан је масован политички збор. Говорио је политички комесар Осме чете Сретен Вучковић. Партизани су остали у вароши све до вечери, а два вода до сутрадан. Чете су се, са новим борцима из града и запленим оружјем (23 пушке), повукле према Мајданпеку.

Двадесет шестог октобра, у недељу, четници су из заседе убили двојицу партизана код Дебелог Луга. У Мајданпеку је те вечери била у пуном јеку партизанска приредба. Патроле партизана кренуле су у извиђања. Чете су се утврђивале у најачим зградама.

На Мајданпек је 27. октобра пошао већи део батаљона 741. немачког пука 714. дивизије — иста јединица која је пре месец и по дана запалила Злот и Подгоран код Бора. Са њом су биле и јединице четника (Борски и Крајински четнички одред) и жандар-

штво краљице Наталије Обреновић, која је земљу поклонила Београдском универзитету. Када су партизани ушли у село, први задатак им је био да уз учешће управника, сарадника НОП-а Данила Тодоровића, попале све земљишне књиге и прогласе да „земља припада ономе ко је обрађује...”.

ма — укупно око 500 људи. Партизанске снаге бројале су око 200 бораца.

Време је било магловито. Са планине Старице, више Мајданпека, промицао је снег.

Негде високо у облацима зујали су немачки авиони. Нису успевали да приђу варошици, заклоњеној маглом и стенама. Немци су тек после вишечасовне борбе, уз минобацачку припрему, око 12 часова делимично заобишли положаје бранилаца. Партизански митраљези окомили су се на те прилазе. Митраљесци су се повлачили полагано, корак по корак, не дајући Немцима да уђу у град. Око 14 часова наишла је нова чета Немаца, од правца Милановца.

Сужавао се круг одбране. Падали су партизански борци. Рањени командир Девете чете Мирко Павићевић борио се све док га нису разнеле немачке бомбе. Партизански командант Велимир Маркићевић је личним примером предњачио.

Размак између нападача и одбране био је све мањи. Могли су се довикивати. Својом храброшћу нарочито су се истицали партизански пушкомитраљесци. Пркосили су Немцима. Падао је јесењи сутон. По дугачким рафалима наслућивали су се немачки положаји. Они кратки, који штеде муницију, означавали су линију одбране партизана.

У само вече партизани су морали да напусте град. Изгубили су 11 другова²⁹). Однели су и 5 рањеника. Немци, пошто су демолирали неке зграде, по мраку су се повукли из Мајданпека. Имали су 3 погинула и 4 рањена, а четници 2 погинула и 8 рањених³⁰).

Ноћ је у градићу протекла на „ничитој земљи“.

Ујутру 28. октобра око 9 часова Немци су опрезно поново ушли у варошицу. Прва им је мера била да ухапсе групу од 30 мештана, као таоце. Погинуле партизане обесили су о дугачку разапету жицу на тргу. Потом су запалили неколико већих јавних зграда и 16 кућа партизана из Мајданпека.

Партизанске чете повлачиле су се према пожаревачком крају.

Ратне недаће

Истих дана када је Бољевачки партизански одред доживео пораз, Немци су ухватили у Зајечару и обесили на Краљевици селетара Окружног комитета КПЈ Миленка Брковића.

Брковић је од доласка у овај крај радио на организовању првих партизанских одреда, одржавао везе са партијском организацијом у срезovima, са Покрајинским комитетом КПЈ, помагао и

29. Пали су: Мирко Павићевић, Света Ивановић, Миле Радовановић, Атанасије Живановић, Тоша Јовановић, Милорад Јанковић и учитељ Вучић; за четворицу не знају се имена.

30. Детаљи борбе за Мајданпек описани су у прилогу бр. 7.

позадини и одредима. Непријатељ га из почетка није познавао и Брковић се слободије кретао, често путовао, примао курире.

Тринаестог септембра намеравао је да крене у Књажевац на уговорени састанак. Дошао је негде око подне на железничку станицу у Зајечару и сео у празан одељак композиције. Али готово истог часа на врата је нагрнула група агената који су га пратили. Брковић се са њима почео гушати. Отео се, искочио из вагона и потрчао преко перона. Из џепа му је испао револвер. Није имао времена да га дигне. Стигао је већ до излаза. У том тренутку један железничар, желећи да се додвори окупатору, неочекивано га је саплео³¹). Руља агената сустигла је Брковића и сручила се на њега са свих страна. Почели су да га боду ножевима. Брковић се још бранио, а затим је искрвављен малаксао.

Рањеног и исцепаног, повели су секретара ОК улицама Зајечара у немачку Крајскоманду. У затвору су га најпре превили, желећи да од живог Брковића што више сазнају³²). Потом је почело зверско мучење. Тукли су га гвозденим полугама, кидали завоје са незалечених рана. Миленко Брковић није хтео да проговори. Често је губио свест. Повраћали су га хладном водом, а потом опет свирепо мучили. „Фашисти зар не видите да вам гори под ногама? Бежите из моје земље док није касно. Сви ћете бити уништени . . .“, био је једини Брковићев одговор.

Тако пет дана.

Близу места где су пре 60 година обреновићевски жандарми стрељали учеснике тимочке буне, на Краљевици код Зајечара, обешен је 18. септембра Миленко Брковић Црни, заједно са још четворицом затвореника.

Три дана доцније, 21. септембра, ухваћен је у шуми крај Подгорца комуниста Ђорђе Симеонових, који, пошто је био хром, није могао да се повуче са одредом. Четници су га цео дан тукли, а затим га предали Немцима који су га у Зајечару подвргли шестодневним мукама. Ђорђе Симеонових, један од организатора оружане борбе у том крају, храбро је све издржао. Обешен је 27. септембра на истом месту на коме је неколико дана раније погубљен Миленко Брковић.³³)

31. Крајински партизански одред ухватио је 24. септембра 1941. Цветка Предића из Чокоњара, железничара који је агентима омогућио да ухапсе секретара ОК КПЈ Брковића; издајник је кажњен смрћу.

32. О ухапшеном Миленку Брковићу видети прилог бр. 8.

33. Крајскомандантура у Зајечару је 10. октобра 1941. објавила списак једног броја познатих партизанских бораца у намери да их се докопа: „Доле наведени водећи чланови бандита траже се, и то: 1. Светислав Маринковић, бивши наредник; 2. Младен Долопановић из Злота . . .; 3. Јанко Илић — Симеонових, студент; 4. др Ивко Ђоловић, лекар из Бољевца; 5. Момчило Сибиновић, студент из Ртња; 6. Алојз Хиришл, рудар из Ртња; 7. Добривоје Радосављевић, звани Боби; 8. Љубица Радосављевић, бивша учитељица у Слатини; 9. Зора Нешић из Зајечара; 10. Живан Васиљевић, студент из Зајечара; 11. Миодраг Џојић, учитељ из Сумраковца; 12. Милан Џојић, фарбар из Сумраковца; 13. Предраг Костић, професор гимназије, из Неготина; 14. Душан Трифунац, учитељ из Тијовца; 15. Милун Минић, судија из Андрејевца . . . Ко наведена лица сретне или види а то не пријави . . . може бити кажњен смрћу“.

Не мали део уплашених сељака, оних који су у првим данима устанка пошли у борбу, сада су, после првих пораза приступили Пећанчевим четницима, бојећи се даљих немачких репресалија у селима. Тако је у редове четника у селу Подгорцу ступило 115 мештана од укупно 180 Подгорчана колико их је било у Бољевачком партизанском одреду³⁴).

И у Заглавско-тимочком срезу појавили су се Пећанчеви четници. У сеоске четничке чете записано је у Бучју 154 мештана, у Влашком Пољу 42, Трговишту 52, Кренти 23, Доњој Соколовици 90, Васиљу 7. У Крајини су Пећанчеви четници завладали многим селима, после пораза Крајинског партизанског одреда на Стеванским ливадама. У Зајечару се пешадијски бригадни генерал старе југословенске војске Јован Прибић примио дужности команданта Окружног центра свих квислиншких снага (жандарми, месне милиције, четници), директно под надзором тзв. Војног одељења Недићеве владе. Он извештава: „Становништво из мањих и удаљених места од појединих војних и четничких центара, неповерљиво је . . . и симпатише партизанске организације, као и становништво, нарочито интелектуално у већим местима (градовима)".

Народ и партизани

У овим првим недељама оружане борбе партизане Заглавско-тимочког одреда са поверењем су прихватили људи у селима око Књажевца и Андрејевца. Ту су се борци снабдевали, добијали информације о приликама на терену, вестима из земље и света, одатле су ишле везе са руководством КПЈ.

„Међу симпатизерима и патриотски настројеним људима којима су се партизани у првом реду обраћали, били су на пример у Књажевцу др Савић, у Дебелици породица Велимира Јовановића Цаде и Димитријевић звани Мазало, у Дреиовцу породица Милете Јовановића, у Јаковцу Лазара Милића, Драгољуба Босиоковића и Михајла Маринковића, у Врбици Душана Првуловића, у Мањинцу Ристе Илића, у Боровцу Бранка Ђорђевића итд. Тих и таквих људи и њихових породица било је толико да их је тешко све набројати и описати њихову приврженост и по-

34. Срески начелник из Бољевца обавештава почетком октобра 1941. Банску управу у Нишу:

„На територији среске испоставе у Злоту, а за општине Злотску, Подгорачку, Сумраковачку и Шарбановачку организована је народна милиција — самоодбрана, по броју од око 250 лица . . . Група у Злоту . . . иде у потеру за бандитима где се појаве у заједници са немачким војницима којих у Злоту има око 50 људи. Групу народних четника које је до данас организовао народни војвода Ђорђевић по селима: Илино, Мирово, Луково, Добрујевац, Бачевица, Добро Поље, Валакоње, Мали Извор и варошица Бољевац, по броју од 90 људи, предводе четовође . . . Група народне милиције — самоодбране у Злоту ради по плану немачких власти, пошто су у саставу немачке војске, а група народног војводе Ђорђевића ради по плану војводе Косте Пећанца, који ради у споразуму са српском владом...".

жртованост . . . О партизанима се говорило само најлепше . . . о њиховој храбрости, о бројности, о њиховом поштењу . . . о томе да не пију, да идући преко поља и засада ничију имовину не дирају . . . Сresti се са партизанима, па ако је још био познат и пријатељ, то је био доживљај за сваког . . ."³⁵⁾

Слично је било августа 1941. и у бољевачком срезу.

„Окупаторски војници се у то време нису смели кретати путевима у бољевачком срезу. Кад су једном то покушали, били су заробљени, у Злоту. Биле су разјурене све жандармеријске станице у целом срезу. У више од половине тадашњег среза, у његовом северозападном делу, у селима су биле распуштене окупаторске општинске управе и спаљене општинске архиве и друга документација којом би се окупатор могао користити. И у осталом делу среза, куда партизани нису чешће продирали, стара власт се врло мало осећала; председници општина и кметови и тамо су нередовно свраћали у канцеларије . . . Сталним партизанским акцијама скоро у целом бољевачком срезу стара власт била је паралисана, па и пљачка и реквизиција од стране окупатора, скоро онемогућена. Штаб одреда и партијско руководство нису у селима оснивали нову народну власт. Али групе симпатизера под руководством појединих бораца свакодневно су снабдевале одред свим потребним намирницама, одећом, обућом, обавештавали штаб о свакој новости у селу, о кретању и раду непријатељски расположених појединаца. Мање или веће групе бораца даноноћно су обилазиле скоро сва села у срезу, а то је обезбеђивало мир и сигурност људи који су мало осећали окупацију. Према ономе како се Бољевачки партизански одред борио а народ осећао ту борбу, живео и радио, тадашњи бољевачки срез се сматрао претежно слободном територијом“.³⁶⁾

У Крајини је за време једномесечног периода у коме је среско место Салаш било слободно, деловао Срески народноослободилачки одбор.

„У тим данима по селима Крајинског среза одвијала се врло жива политичка активност. Одржаван је велики број зборовва по селима, а и разговор са мањим групама. После оваквих зборовва увек је по неколико бораца приступало одреду. Тако је било после зборовва у Метришу, Сиколу, Поповици, Копривници, Трњану и другим селима. На зборовима у разговорима учествовали су политички комесар одреда Љуба Нешић, војни инструктор Бранко Перић, Предраг Костић, партизан, професор из Неготина и Михајло Гачић председник Среског одбора. Љуба Нешић је у Метришу 26. августа, само један дан по формирању одбора у Салашу, формирао општински одбор . . . Ускоро су формиран општински одбори у Бруснику и Сиколу. Активност Среског одбора простирала се на подручју већине села у срезу крајинском. Михајло Гачић, као председник Среског одбора у Салашу, обилазио је одборе формиране у Бруснику, Метришу и Сиколу, а одла-

35. Војислав Јеленковић, „Развитак“, 1, 1962.

36. Јанко Симеоновић — прилог за ову књигу.

зио је и у друга села где је формирао групе и давао им одређена задужења за прикупљање хране, одеће, оружја и муниције. Михајло Гачић је за ове послове ангажовао присталице Земљорадничке странке, којој је и он својевремено припадао.

У Салашу је 18. септембра био велики збор. Био је пијачан дан, а месна десетина је већ раније најавила да ће доћи Крајински партизански одред, па је на збору било мноштво народа. На збору су говорили Љуба Нешић, Бранко Перић, Предраг Костић и Стефанија Михаиловић. После збора одред је кренуо на гробље да ода пошту својим друговима Саву Драгојевићу и Аци Патлићановићу, који су пали приликом ослобођења Салаша, 22. августа. Пред одредом је ношена одредска застава са српом и чекићем . . . По повратку са гробља одредска застава је истакнута на кући Анђела Рајичића у центру варошице где се вијорила цео дан.

После збора од 18. септембра Крајински партизански одред боравио је дуже време на подручју среза Крајинског. Срески одбор из Салаша организовао је целокупно снабдевање одреда намирницама. У оквиру тога одбор је у Салашу ангажовао пекару Боровоја Милосављевића, која је искључиво пекла хлеб за Крајински партизански одред. Са појата, на којима је била склоњена, заплењена пшеница довожена је у млин у Салашу, млевена и брашно испоручивано пекари. Одавде је хлеб транспортован на Стеванске ливаде (десетак километара северно од Салаша) где је био логор Крајинског одреда. Одбор је такође ангажовао апотекара из Салаша Живка Петрановића, да одред снабдева у границама својих могућности лековима и другим санитетским материјалом . . .³⁷⁾

Пет недеља јесени 1941. у слободном Мајданпеку и околини отвориле су нове видике у овом забаченом, шумом утонулом рударском градићу.

„По налогу Национално-ослободилачког одбора радионица рудника радила је за потребе партизанске војске. У њој су мајстори Александар Кускић, Душан Вагнер, Јован Драгошан, Милош Стојковић, Ђорђе Телеско, Ђорђе Темшан поправљали оружје и други војни материјал. Њима су помагали и омладинци који су остали да раде у позадини. Било је покушаја да се у овој радионици изграђују и ручне бомбе, али је недостајао потребан материјал . . . У радионици су израђиване и металне петокраке звезде које су слате и другим јединицама Пожаревачког партизанског одреда.

Колико су Национално-ослободилачки одбор и штаб Осме чете бринули о радницима Мајданпека показује и акција увођења електричног осветљења у радничке станове. . . Радничко насеље у Пемској мали било је без светла. Одмах по доласку партизана и формирања органа народне власти, радионици је наређено да уведе електрично светло и у до тада неосветљене радничке станове.

37. Љубомир Љубиновић, „Развитак“, 6, 1981.

Тај посао је поверен Илији Веселиновићу, а помагао му је омладинац Фрањо Вицковић . . .

Живот у Мајданпеку и Дебелом Лугу био је у тим јесењим данима 1941. сав у знаку борбеног јединства народа и партизанских бораца. Све се чинило да се партизани што боље припреме за борбу. У томе су посебни задаци били поверени женама. Како су се приближавали хладни дани требало је урадити што више џемпера, топлих чарапа, рукавица и сашити топлог рубља. Национално-ослободилачки одбор је организовао добровољно прикупљање вуне, а у Дебелом Лугу су Даница Тодоровић и друге жене ту вуну преле, сушиле и припремале за рад... Зимску одећу и чарапе радиле су и жене Мајданпека. Није било куће у којој се нису плеле чарапе, џемпери, рукавице или шило рубље.

Посебну боју овом животу у ослобођеном Мајданпеку давале су приредбе одржаване у месној читаоници. У програму су, поред мештана, учествовали и борци. Тамбурашки оркестар свирао је партизанске маршеве и народна кола, а заједнички хор бораца и омладине певао је партизанске песме:

„Ланци нам се кују клети
Кржави се води рат
Ал' пре ћемо ми умрети
Него своју земљу дат".³⁸⁾

Порази партизанских одреда у јесен 1941. и губљење слободне територије која је крајем лета обухватила већи део источне Србије, уследили су, поред дејстава снага надмоћног непријатеља, и због војничког неискства. Многи борци су први пут имали пушку у руци, пракса је стицана у ватри борбе. Одреди нису умели маневрисати, били су слабо покретљиви, па су сва четири партизанска одреда примили тешке ударце управо због дужег задржавања на једном ужем терену. Наопходна војничка дисциплина била је тек у стварању. У тим условима и везе са вишим форумима НОП-а у Србији слабо су функционисале. Завладало је осећање извесне одсечности, изолованости. Кад је доцније у „Билтену" Врховног штаба истакнута потреба да се „припреми одећа, чарапе и обућа за зиму", било је јасно да се ваља оријентисати на дуготрајније ратовање. До тада се мислило да ће рат трајати само два до три месеца.

Тешки ударци које су задобили партизански одреди у Тимочкој крајини почетком јесени 1941. нису их уништили. А свест о праведности борбе против Немаца и њихових сарадника зачета је управо у ово време 1941. године код највећег дела народа и у овом крају.

38. Момчило Станковић, „Дуго путовање до слободе", Мајданпек, 1983.